Потапчук Тетяна

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри теорії та методики
дошкільної і спеціальної освіти
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»,
м. Івано-Франківськ, Україна
ORCID: 0000-0003-1680-6976
e-mail: tatvolod@ukr.net

САМООСВІТА ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Анотація. У статті з'ясовано, що професійна підготовка є складовою безперервної педагогічної освіти. Сутність професійної підготовки майбутнього учителя початкової школи полягає у формуванні системи знань і якостей особистості, мотивації до навчання і самоосвіти та вмінь самостійної організації освітнього процесу, оволодінні сукупністю складових, необхідних для виконання функцій подальшої професійної діяльності.

З'ясовано, що однією із складових професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи, що визначає нову якість освіти, є самоосвітня. Увагу акцентовано на тому, що самонавчання є системоутворюючим процесом, оскільки нерозривно поєднує у власному розвитку формування всіх інших складових, будучи не тільки метою, але й засобом ефективного розвитку особистості в процесі професійної освіти.

Наголошено, що, на думку науковців, вищий рівень фахової підготовки досягається лише тоді, коли вона зорієнтована на творчу діяльність студентів у стінах закладу вищої освіти, що призводить до принципових змін їх особистісних і професійних якостей. Однак досягти цього можна лише тоді, коли вдасться сформувати потребу майбутніх фахівців у професійному саморозвитку та самовдосконаленні, розвинути здатність до емоційно-вольової саморегуляції, самоорганізації, самоконтролю. Всі ці компоненти є складовими самоосвітньої діяльності.

Ключові слова: майбутні учителі початкових класів, професійна підготовка, професійний саморозвиток, самоосвіта.

Постановка проблеми. Самоосвіта є безперервним, в особливий спосіб організованим процесом розвитку та збагачення сукупної культури майбутнього учителя початкової школи на основі сформованих у нього освітніх потреб. Цей факт зумовлює особливе місце самоосвіти в системі професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи (Момот,

2016).

На сьогодні самоосвіта як компонент освіти присутня в кожній галузі освіти. А освіта неможлива без самоосвіти. Так, В. Сластьонін приділяє велику увагу професійній готовності до професійної діяльності, де присутній психологічний компонент з невід'ємною складовою – потребою в самоосвіті, – «який проявляється в наявності у суб'єкта образу структури певної дії і постійної спрямованості на її виконання» (Сластенин, 2002, с. 209).

Аналіз останніх досліджень з проблеми. У науковій літературі розглядалося поняття «пропедевтика самоосвіти» та стимулювання потреби студентів у неперервній освіті (І. Барсуков, Н. Демидчук, Т. Шамова, В. Шуман та ін.). І. Барсуков тлумачить цей термін як «особливий вид самоосвіти, що включає цілеспрямовану діяльність вихователя чи іншої компетентної особи з формування в студента певних знань, умінь, навичок самоосвітньої діяльності, підвищення в них культури розумової праці...» та пропонує виділити в педагогічному циклі навчальних дисциплін в освітньому закладі ті компетенції, оволодіння якими забезпечить високий рівень підготовки фахівця до самоосвіти (Воропай, 2010, с.20).

Аналіз науково-педагогічної літератури, присвяченої професійній підготовці фахівців різних напрямів, засвідчує, що здатність студентів до самоосвіти та формування професійних компетентностей є одними з найважливіших завдань в сучасній педагогічній теорії та практиці. Багатовекторні аспекти самоосвіти розглядаються у роботах таких вітчизняних та зарубіжних учених, як: А. Мислівченко, З. Лук'янова, О. Герасимова, П. Гальперін, П. Суханов, С. Мішин та ін. (сутність, особливості та функції самоосвіти); Н. Довмантович, О. Ножовнік, Ю. Демченко та ін. (зміст й умови формування самоосвітньої компетентності); Л. Бондар, Н. Сидорчук, С. Капран, І. Палагута, Я. Топольник (зміст поняття «самоосвітня діяльність студентів»).

Самоосвітня діяльність у процесі професійної підготовки в освітньому закладі є показником сучасного, високого рівня системи освіти. Без уваги до самоосвіти як одного з основних елементів процесу навчання у вищій школі у наш час неможливо підготувати висококваліфікованих фахівців. Г. Щукіна (1971) доводить, що навчити студента самоосвітній діяльності неможливо, це він повинен зробити сам, виходячи зі своїх внутрішніх потреб. За словами автора «уміння самоосвітньої діяльності він набуває сам, знаходячи апробовані різні моделі поведінки у конкретній предметній галузі, при цьому відбирає з них ті, які більшою мірою відповідають його індивідуальному стилю, моральним цінностям» (Щукіна, 1971).

А. Громцева (1983) вказує, що «основним шляхом, який допомагає в оволодінні всім комплексом компонентів самоосвітньої діяльності, є, насамперед, відповідна організація навчальної роботи». Під самоосвітою науковець розуміє цілеспрямовану, систематичну пізнавальну діяльність

людини, в процесі якої особистість самостійно поповнює і вдосконалює свої знання й уміння. У цьому визначенні названі деякі істотні риси самоосвітньої діяльності, що розглядаються: пізнання, цілеспрямованість, систематичність, самостійність (Громцева, 1983, с.145).

Мета статті – теоретично обґрунтувати ключові поняття дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Професійна підготовка майбутнього учителя початкової школи має забезпечувати наявність у нього ціннісних орієнтацій, мотивів, внутрішньої потреби в систематичному оновленні й збагаченні професійних компетентностей, усвідомлення ним особистісного та суспільного значення самоосвіти, розвинений емоційно-вольовий механізм щодо подолання труднощів на шляху до опанування новими знаннями в процесі самоосвітньої діяльності.

Аналіз тлумачень поняття самоосвіти у професійній підготовці дозволяє виокремити три різні *підходи* до його розуміння.

Перший підхід характеризує самоосвіту як цілеспрямовану, плановану самостійну роботу вихователя з метою підвищення своєї професійної майстерності. У цьому випадку самоосвіта розглядається як суто професійна функція, а мета її здійснення пов'язується з підвищенням продуктивності педагогічної діяльності.

Другий дозволяє тлумачити поняття самоосвіти як індивідуально-особистісного процесу цілеспрямованого та систематичного поліпшення, вдосконалення, розвитку себе та своєї фахової діяльності. При цьому саме особистісний характер самоосвіти як саморозвитку та самовдосконалення передбачає наявність процесу самопізнання.

Відповідно до третього підходу, самоосвіта розглядається як вид, форма, засіб пізнавальної діяльності, що характеризується активністю, самостійністю, добровільністю та спрямованістю на розвиток сил і здібностей, формування культури розумової праці.

Необхідними *умовами формування потреби* майбутнього учителя початкової школи у професійній самоосвітній діяльності, на наш погляд, є:

- визначення та засвоєння обсягу теоретичних знань, практичних умінь і професійних компетентностей майбутнього учителя початкової школи щодо самоосвітньої діяльності;
- забезпечення усвідомлення завдань та вимог майбутньої професії щодо формування потреби у професійній самоосвіті;
- залучення майбутніх учителів початкової школи до активної діяльності, яка вимагала б професійно необхідних компетентностей.

В основі самоосвіти – цікавість студента в поєднанні з самостійним вивченням матеріалу. Головними внутрішніми мотивами самоосвіти може бути бажання підвищити професійні якості та здібності, не зупинятися на досягнутому.

Організація самоосвіти передбачає: зв'язок самоосвіти з практичною та майбутньою професійною діяльністю студента; систематичність і

послідовність самоосвіти, постійне ускладнення її змісту і форм; комплексний підхід до організації вивчення обраного напрямку самоосвіти; індивідуальний характер самоосвіти як найбільш гнучкої форми набуття знань; гласність і наочність результатів самоосвіти у студентському колективі; створення умов для звернення до нових досягнень науки і передового педагогічного досвіду; завершеність самоосвітньої роботи на кожному її етапі (доповіді, виступи тощо).

Відомі дослідники до загальних принципів самоосвіти відносять *принципи добровільного здійснення самоосвіти та полімотивованості самоосвіти*, які безпосередньо відносяться до професійної освіти (Громцева, 1976). Також до загальних варто додати ще й такі принципи: *цілеспрямованості, неперервності, інтегративності, наступності, варіативності*.

Принцип *цілеспрямованості* самоосвіти майбутнього учителя початкової школи передбачає на основі власних освітніх потреб визначення і усвідомлення цілей самоосвітньої діяльності, досягнення їх у процесі здійснення самоосвіти, її коригування (за необхідністю), співставлення досягнутих результатів з встановленою метою як ідеально передбаченим кінцевим результатом діяльності, оцінка досягнутого рівня та визначення відповідно до мети самоосвіти наступного етапу.

Принцип *неперервності* передбачає тісну взаємодію поведінки майбутнього фахівця, пізнавальної сфери та навколишнього середовища, що сприяє набуттю навичок самоосвітньої діяльності та самостійності, без спеціального зовнішнього стимулювання й підкріплення з боку наставника за допомогою власної активності, інтелекту й досвіду, саморегуляції та самоуправління, що створює орієнтири для майбутньої професійної діяльності.

Принцип *інтегративності* забезпечує міждисциплінарний спосіб здобуття і використання всіх знань на теоретичному, практичному, методичному і технологічному рівнях для вирішення професійних і життєвих завдань. Цей принцип сприяє формуванню цілісного світосприйняття майбутнього учителя початкової школи, взаємозв'язку теорії і практики, єдності його загальної та професійної культури.

Принцип *наступності* самоосвіти майбутнього учителя початкової школи відображує взаємозв'язок між попереднім, новим та майбутнім знаннями як елементами цілісної системи, що дозволяє поєднувати нові форми і способи діяльності з уже опанованими й тими, що застосовуються, знаходити нові, більш досконаліші, творчо підходити до вирішення професійних і життєвих питань, оптимізувати свою діяльність.

Принцип *варіативності* передбачає розвиток у майбутніх фахівців варіативного (дивергентного) мислення, тобто розуміння можливостей різних варіантів розв'язання поставлених завдань, здатності здійснювати систематичний підбір варіантів рішень, які у певних умовах є оптимальними, передбачати наслідки прийнятих рішень.

Теоретичне осмислення проблеми самоосвіти майбутніх учителів та

аналіз результатів досліджень сучасних учених (Н. Бухлової, А. Громцевої, Ю. Кулюткіна, А. Усової, Т. Шамової та ін.) дозволили структурувати зміст самоосвітньої діяльності студента та визначити етапи й відповідні кроки її здійснення, а саме: постановка мети, планування, організація, реалізація, рефлексія.

Етап *постановки мети* передбачає виконання таких основних кроків: орієнтація та визначення мети.

Студент, який займається самоосвітою, усвідомлює особистісну значущість цієї діяльності, має внутрішню потребу в систематичному оновленні й збагаченні професійних знань, уміє оцінювати свої можливості, вести їх облік, визначати особистісні потреби в удосконаленні знань на підставі самоаналізу, самооцінки сильних і слабких сторін своєї діяльності, ураховує ситуації здійснення процесу самовдосконалення засобами самоосвіти, визначає можливі ресурси, які зможуть допомогти в цьому процесі.

На основі орієнтації визначається мета щодо самовдосконалення знань, способів діяльності, певних якостей, при цьому обов'язково прогнозуються кінцевий результат діяльності й засоби, за допомогою яких можна його досягти. До того ж, мета вважається прийнятною, якщо особистість чітко розуміє, де практично будуть використані результати її зусиль, у яких саме аспектах своєї діяльності можна застосувати напрацьоване у процесі самоосвіти. Тому, цілепокладання, уміння розробляти та реалізовувати програми самоосвіти з урахуванням особистих і суспільних потреб – одна з найважливіших умов ефективного здійснення самоосвітньої діяльності у майбутніх фахівців.

Етап *планування* передбачає проєктування особистістю конкретних дій, спрямованих на вдосконалення знань, умінь, певних якостей через самоосвіту, а також менеджмент часу. Проєктування ґрунтується на послідовній розробці й конкретизації певних кроків діяльності, передусім вибір джерел необхідної інформації та засобів досягнення кінцевої мети. Не менш важливим є вміння раціонально розподіляти час, що сприяє економному використанню ресурсів і водночас ефективному розв'язанню поставлених завдань.

Етап *організації* передбачає пошук необхідної інформації й налаштування робочого місця. Важливим елементом самоосвітньої діяльності є пошук джерел інформації та безпосередня робота з ними, яка ґрунтується на вмінні самостійно працювати в бібліотеці, інформаційно-навчальному середовищі, використовувати нові інформаційно-комунікаційні технології для задоволення самоосвітніх потреб, критично ставитися до будь-якої отриманої інформації.

Організація робочого місця має бути раціональною, оскільки ігнорування елементарними вимогами спричиняє зниження стійкості уваги, швидке стомлення, невдоволеність процесом самоосвіти і, як результат, – погіршення якості роботи.

Тож, володіння навичками раціонального планування та організації

самостійної пізнавальної діяльності – запорука ефективності самоосвітньої роботи майбутнього фахівця.

Етап реалізації має на меті безпосереднє виконання наміченого плану щодо самовдосконалення знань, способів організації діяльності, певних якостей засобами самоосвіти. На цьому та попередньому етапах великого значення набувають інформаційно-пошукові вміння (пошук, відбір потрібної інформації, її використання для здобуття нових знань), навчально-інформаційні та творчі практики на базі раціонального використання ресурсів інформаційно-навчального середовища у процесі самоосвіти. Серед методів навчання за джерелами оволодіння інформацією провідна роль відводиться самостійній роботі з друкованим текстом. Самоосвіта є керованою самим студентом систематичною пізнавальною діяльністю, що тісно пов'язана із самостійною роботою, яка близька до самоосвіти. Самостійна робота розглядається як специфічна форма самоосвіти, вид навчальної діяльності студента, яка формує відповідну мотивацію та навички самоосвіти. Для більш глибокого засвоєння прочитаного студенту бажано використовувати записи у вигляді: плану, проекту, тез, конспекту, виписок, цитування, реферату, доповіді, анотації, резюме, рецензії. Саме від умінь студентів працювати з книгою залежить ефективність навчання у закладі вищої освіти (Князева, 1990, с. 151, 155).

На *етапі рефлексії* здійснюється усвідомлення особистістю того результату, якого вона досягла у процесі самоосвітньої діяльності. Цей етап охоплює: самооцінку – вміння оцінювати свої можливості; самооблік – вміння застосовувати власні існуючі якості; самовизначення – вміння усвідомлювати та вибрати своє місце в житті, суспільстві, усвідомлювати власні інтереси; самоорганізацію – вміння знайти джерело пізнання й адекватні своїм можливостям форми самоосвіти, планувати, організовувати себе та діяльність; самореалізацію – реалізація особистістю своїх можливостей; самокритичність – уміння критично оцінювати перевагу та недоліки власної роботи; самоконтроль – здатність контролювати свою діяльність; саморозвиток – результат самоосвіти.

Саме формуючи представлену сукупність «само-», можна передбачати самоосвітню діяльність.

Упродовж циклу самоосвітньої діяльності особистість контролює її перебіг, оцінює її якість, визначає сильні й слабкі сторони роботи в результаті порівняння отриманого із запланованим. Уміння критично ставитися до своєї роботи є необхідним для адекватної оцінки отриманих результатів. Якщо після оцінки та аналізу студент робить висновки про неякісне виконання поставлених завдань, необхідно ставити перед собою міні-мету щодо корекції самоосвітніх дій. Рефлексивні вміння передбачають у самозвіттування про результати роботи, розробку нових завдань для наступного циклу самоосвіти, визначення напрямів удосконалення власної самоосвітньої діяльності. Результат, отриманий за такою схемою роботи, засвідчує про те, що особистість упоралася з

поставленими завданнями, досягла своєї мети, сприяючи тим самим власному самовдосконаленню, саморозвитку й самовихованню.

Зазначимо, що на всіх етапах важливе значення мають емоційно-вольовий механізм щодо подолання невпевненості, труднощів під час самоосвітньої діяльності, а також сформованість ціннісних орієнтацій і мотивів для її здійснення.

Грунтовний аналіз сутності, характерних ознак, принципів, змісту й етапів здійснення самоосвітньої діяльності, а також її особливостей в умовах освітнього середовища дозволяє зазначити, що майбутній педагог повинен усвідомлювати особистісне та суспільне значення самоосвіти, мати ціннісні орієнтації, мотиви і внутрішню потребу в систематичному оновленні й збагаченні професійних знань, розвивати емоційно-вольовий механізм щодо подолання труднощів і, крім того, володіти сукупністю самоосвітніх умінь.

Методи самоосвіти: самостійна робота над літературою, спілкування, самотренування, самостійне виконання практичних завдань, відвідування різноманітних заходів (наукових, культурних та ін.), досліді, експерименти, спостереження, моделювання, тренінги. Самоосвіта здійснюється індивідуально або колективно. Суто індивідуально її може виконувати високорозвинена особистість, діяльність якої продуктивна і творча.

Аналіз наукових праць дозволив визначити самоосвіту під час професійної підготовки студентів як різноаспектну проблему. Науковцями самоосвітня діяльність розглядається як:

якість особистості, що проявляється у спроможності самостійно організовувати свою пізнавальну діяльність;

потреба особистості в оволодінні якісними знаннями, вміннями, способами діяльності;

діяльність особистості, що вмотивована професійними установками;

умова набуття педагогічної майстерності тощо.

Тому самоосвіта – постійна діяльність студента, спрямована на розширення й поглиблення знань й удосконалення вмінь у процесі професійної підготовки.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, вивчення наукових джерел свідчать, що *самоосвіта як складова професійної підготовки постає як спосіб її реалізації.*

У такому контексті під самоосвітою майбутніх учителів початкової школи ми розуміємо процес, який забезпечує безперервність підвищення освітнього рівня та розширення інформаційного поля фахівців, покращення якості та підняття рівня їхньої компетентності та професіоналізму, що пов'язаний з розвитком особистості та бере участь у формуванні загальної і педагогічної культури, слугує становленню світогляду, оскільки саме студент є суб'єктом управління власною навчальною діяльністю під час фахової підготовки.

Таким чином, з огляду на проведений аналіз, враховуючи зазначене вище, можна констатувати тісний зв'язок поняття «самоосвіта» із поняттям «професійна підготовка»; самоосвіту при цьому слід розуміти як спосіб реалізації цієї підготовки, яка, відповідно, має на меті формування кваліфікованого працівника, здатного до вироблення стратегій професійного розвитку в результаті самоосвіти. Це є однією з найважливіших передумов подальшої професійної реалізації його як фахівця.

У зв'язку з цим перед вищою школою постає завдання розробки більш ефективних технологій навчання та створення умов, які були б орієнтовані на стимулювання самоосвіти студентів. Подальшої наукової розвідки потребують питання розвитку самоосвітньої компетентності студентів вищих педагогічних навчальних закладів, формування самоосвітньої компетентності майбутніх педагогів-логопедів закладів дошкільної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Момот, О. (2016). *Підготовка майбутніх викладачів вищих навчальних закладів до педагогічної діяльності в умовах магістратури*. Кандидат педагогічних наук. Полтав. нац. ун-т ім. В. Г. Короленка. П., 311 с.

Сластенин, В. (2002). *Педагогика: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. завед.* / под ред. В. А. Сластенина. М.: Издат. центр «Академия», 576 с.

Воропай, Н. (2010). Становлення поняття «самоосвітня компетентність» у науково-методичній літературі. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова: Теорія і практика навчання та виховання*; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. К., Серія 17. СС. 27–32.

Щукина, Г. (1971). *Проблема познавательного интереса в педагогике*. Москва: Педагогика, 206 с.

Громцева, А. (1983). *Формирование у студентов готовности к самообразованию*. М.: Педагогика, 144 с.

Громцева, А. (1976). *Самообразование как социальная категория* : учеб.-метод. пособие по спецкурсу. Лен. 87 с.

Князева, М. (1990). *Ключ к самосозиданию*. М.: Молодая гвардия. СС. 49–50.

REFERENCES

Momot, O. (2016). *Pidhotovka maibutnix vykladachiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv do pedahohichnoi diialnosti v umovakh mahistratury*. [Preparation of future teachers of higher educational institutions for pedagogical activity in the conditions of a magistracy]. Kandydat pedahohichnykh nauk. Poltav. nats. un-t im. V.H. Korolenka. 311 s. [in Ukrainian].

Slastenin, V. (2002). *Pedagogika*. [Pedagogy]: ucheb. posobyе dlya stud. vyssh. ped. ucheb. zaved. / pod red. V. A. Slastenina. M.: Izdat. tsentr "Akademiya". 576 s. [in Russian].

Voropai, N. (2010). Stanovlennia poniattia "samoosvitnia kompetentnist" u naukovo-metodychnii literaturi. [Formation of the concept of "self-educational competence" in the scientific and methodological literature]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova: Teoriia i praktyka navchannia ta vykhovannia*; Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova. K., Seriia 17. SS. 27–32. [in Ukrainian].

Shhukina, G. (1971). *Problema poznavatelnogo interesa v pedagogike* [The problem of cognitive interest in pedagogy]. *Pedagogika*, 206 s. [in Russian].

Gromceva, A. (1983). *Formirovaniye u studentov gotovnosti k samoobrazovaniyu*. *Pedagogika*, 144 s. [in Russian].

Knyazeva, M. (1990). *Klyuch k samosozidaniyu* [The key to self-creation]. *Molodaya gvardiya*. SS. 49–50. [in Russian].

SELF-EDUCATION AS A COMPONENT OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS

Tetiana Potapchuk

Doctor of Sciences (in Pedagogy), Professor, Professor at the Department of Theory and Methods of Preschool and Special Education

Vasyl Stefanyk National University "Carpathian National University,

Ivano-Frankivsk, Ukraine

ORCID: 0000-0003-1680-6976

e-mail: tatvolod@ukr.net

Abstract. The article states that professional training is a component of continuing pedagogical education. The essence of professional training of future primary school teachers is to form a system of knowledge and personal qualities, motivation for learning and self-education and skills of independent organization of the educational process, mastering the set of components necessary to perform various functions of further professional activity.

It was found that one of the components of professional training of future primary school teachers, which determines the new quality of education, is self-education. It should be noted that it is system-forming, as it inextricably combines in its own development the formation of all other components, being not only a goal but also a means of effective personal development in the process of vocational education. Its specificity is that in the process of self-education the subject and the object of education act in one person.

It is emphasized that according to scientists the highest level of professional training is achieved only when it is focused on the creative activity of students within the institution of higher education, which leads to fundamental changes in their personal and professional qualities, but this can be achieved only when the need arises. future professionals in professional self-development and self-improvement, to develop the ability to emotional and volitional self-regulation, self-organization, self-control. All these components are components of self-educational activities.

Professional training of future primary school teachers should ensure that he has value orientations, motives, inner need for systematic renewal and enrichment of

professional competencies, awareness of personal and social importance of self-education, developed emotional and volitional mechanism to overcome difficulties in acquiring new knowledge in the process self-educational activities.

Keywords: professional training, future primary school teachers, self-education, professional self-development.

Стаття надійшла до редакції 19.04.2021 р.